

УДК 940.5:316.4.063.7=162.1 (477.53)

Володимир Маслак

АРХІВНА СПРАВА РІЧАРДА СТЕМПНЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ «ПОЛЬСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ» В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано проблему масових репресій у 30-х рр. ХХ ст. через призму польського питання. Основу дослідження становлять архівні документи, у яких розкрито суть антипольських масових репресій в цей період. Вивчено питання арештів під час «польської операції» на прикладі справи Річарда Стемпневського. Досліджувана проблематика наводиться в контексті Полтавської області. Подано вичерпний аналіз справи засудженого Р. Стемпневського з детальним описом допиту засудженого. У підсумку автор висуває власну гіпотезу того, чому саме Р. Стемпневського заарештовано та засуджено.

Ключові слова: радянський устрій, масові репресії, «польська операція», Полтавська область.

Масові репресії 30-х рр. ХХ ст. – жахлива сторінка в історії як України, так і Польщі, оскільки поляки не менше інших народів, які опинилися в «залізних обценьках» сталінського режиму, повною мірою розплачувалися за жагу влади «вусатого» тирана. Сучасність вимагає від нас написання об'єктивної історії та пошуку справедливості для тих невинно засуджених людей, які через низку фатальних подій потрапили в жорнова масових репресій.

Вшановуючи цього року жертв масових репресій 80-річної давнини, не можемо не згадати про «польську операцію», яка перекреслила долі 139835 «польських ворогів». Висвітлення проблематики тоталітаризму в контексті знецінення людського життя на сучасному етапі є більш ніж актуальним. Коли жага влади і намагання її утримати домінує серед загальнолюдських цінностей, це зумовлює жакливі трансформації в суспільстві.

Наукова новизна ґрунтується на архівних матеріалах, що вперше вводяться до наукового обігу та відображають перебіг «польської операції» у Полтавській області в період масових репресій 30-х рр. ХХ ст.

Основу джерельної бази статті становлять архівні матеріали управління Служби Безпеки України в Полтавській області.

Певні аспекти дослідження представлені у працях М. Іванова [7], М. Лозинські [8], П. Марциняк [6]. Вони розкривають різні проблеми вивчення польського питання, і з точки зору порівняння долі українців і поляків у цей історичний період, а також через призму архівних, нормативних документів, що відображають ставлення влади до радянських громадян польського походження. Означеній проблематиці присвячено декілька студій В. Маслака, Д. Василенко, С. Сезіна [9–10], а також колективна монографія «Польская операция» в Полтавской области в 30-х годах ХХ века. «Operacja Polska w obwodzie połtawskim w latach 30-tych ХХ wieku» [6].

Польські громадяни СРСР, були одним із народів, що з українцями найчастіше потерпали від репресій з боку радянської влади. Після укладення Ризького мирного договору 1921 р. до СРСР потрапило близько 1,2 млн поляків. Вони проживали в основному на західних землях, що раніше входили до складу Першої Речі Посполитої. Радянське керівництво вбачало у поляках загрозу, як в етносі, схильному до бунтів., протестів, непокори Згідно із офіційними даними всесоюзного перепису населення 1937 р., в Україні проживало 417613 поляків [4]. Тогочасна влада досить жорстоко намагалася деполонізувати поляків, вживаючи стандартні заходи, такі, як колективізація та переселення. Незважаючи на це, на 1931 р. колективізувати вдалося лише 19 % поляків [5, с. 10], саме у 1932 р. розпочинаються масові депортації вглиб країни, коли ж і це не допомогло, розпочинаються репресивні дії щодо польського населення, які їх ввійшли в історію під назвою «польська операція» [2].

Яскравим прикладом «плідної» роботи НКВС є кримінальна справа Р. Стемпневського, яка має майже філігранне оформлення, а протокол допиту просто вражає кількістю «шпигунських» маневрів цієї особи. Зокрема, Стемпневський Річард Станіславович народився 30 липня 1890 р. у місті Замостя Люблінської губернії Польщі. Був сином офіцера царської армії, мав вищу освіту й до арешту працював планувальником на Лубенському промислово-харчовому комбінаті [3, арк. 7]. 20 жовтня 1937 р. Р. Стемпневського затримано Лубенським районним відділом НКВС за звинуваченням, передбаченим статтею 54–6 КК УРСР – шпигунство [1]. Під час допиту Р. Стемпневський зізнався у шпигунстві і детально розповідав про завдання, які отримував як агент польської розвідки. Майже на десяти сторінках протоколу допиту він в подробицях оповідав історію свого життя та вступу до лав польських шпигунів: «... після Лютневої революції... (1917 р. –

В. М.) – я став прибічником буржуазно-демократичного строю, саме тому Жовтнева революція в Росії, як така, що не відповідала моїм політичним переконанням, була сприйнята мною вороже. У кінці 1917 року... Я переїхав до Києва і влаштувався в шкіряний відділ при Комісаріаті продовольчих справ Центральної Ради, в якості контролера. У 1920 році в червні місяці, Київ був зайнятий поляками і саме тоді я зустрівся зі своїм двоюрідним братом Стемпневським Юрієм Казимировичем, польським легіонером, в чині капітана, командиром артилерійської батареї» [3, арк. 15]. Зустріч із братом була дуже недовгою оскільки поляки відступили з Києва. Брат Р. Стемпневського пропонував йому виїхати до Польщі, але він відмовився, вказуючи на не знання польської мови та відмову його дружини покидати Київ.

У таких обставинах його брат Ю. Стемпневський, за словами обвинувачуваного, доручає йому вести збір розвідувальної інформації та проведення диверсійної діяльності на промислових підприємствах. Річард Станіславович, звертає особливу увагу під час допиту на те, що «... інструкцій і конкретних завдань він (брат) мені не залишив... він запропонував контактувати з консулом, який буде призначений в Києві, після заключення миру» [3, арк. 16]. Налагодити контакти з консулом Р. Стемпневському не вдалося, оскільки він не мав знайомих, які б йому в цьому допомогли. Саме тому він продовжив вичікувати вдалого часу. У 1923 р. Р. Стемпневський закінчує Київську політехніку й розпочинає працювати у комерційному відділі Південно-Західної залізниці, де й познайомився з начальником відділу закордонних перевезень М. Лутцау, який у 1925 р. допоміг зв'язатися Р. Стемпневському, за його словами, з польським консулом і отримати від нього наступні завдання, які йому передав М. Лутцау: «1. Відшукати диверсійно-шкідницькі групи в системі залізничного і водного транспорту, яким на передодні війни Польщі з СРСР були зобов'язані: а) влаштовувати аварії поїздів, глобальних масштабів, шляхом розбору залізничних рейок; б) проводити підриг мостів; 2. Зайнятися збором інформації шпигунського характеру: а) про обсяги вантажоперевезення; б) про стан залізничного господарства, мостів, паровозного і вагонного парків; в) про мобілізаційні плани і масштабність Південно-Західної залізниці» [3, арк. 16]

Під час допиту слідчого особливо цікавило, що з переліченого конкретно виконано Р. Стемпневським, на що він відповів: «Виконуючи завдання польського консульства в Києві, передане мені через Лутцау, я здійснював наступне: «... У 1926 році, я попросив у відділі доріг Південно-Західної залізниці план залізничних ліній Коростенського відділення, під видом матеріалів для виконання дипломного проекту. Цей план мені надала і я скопіював його і передав через Лутцау в польське консульство. У цьому ж році з метою насадження шпигунсько-диверсійних ворожих ланок у Дніпровському пароходстві, я завербував інженера майстерень Київського затону – Непокойчицького (Непоколичичького) Станіслава Станіславовича, поляка за національністю, колишнього офіцера старої армії, з яким я навчався в Київській політехніці з 1918 по 1922 роки. У 1927 році з метою створення шпигунсько-диверсійної ланки в службі експлуатації Південно-Західної залізниці, я завербував помічника начальника служби експлуатації Стебельського Олександра Івановича, колишнього офіцера старої армії, якого знав по Київській політехніці... У 1926 році я працював у комерційному відділі Південно-Західної залізниці і знав плани перевезень... на 1927 рік і передавав їх польському консулу через Лутцау. Крім того, систематично передавав консулу через Лутцау інформацію про політичні настрої в розмовах працівників Управління Південно-Західною залізницею» [3, арк. 16–18].

У 1931 році Р. Стемпневського заарештовано Київським обласним відділом ДПУ як члена військово-шпигунської організації, але він був звільнений, після чого переїздить до Лубен, де влаштовується на роботу планувальником до Лубенського «Промхарчкомбінату». Після переїзду Р. Стемпневський продовжує підтримувати зв'язок з М. Лутцау та в період вересня-грудня 1934 р. тричі відвідує Київ, де й зустрічається з ним. За свідченнями Р. Стемпневського, у зв'язку з неможливістю частих поїздок до Києва та конспірації, М. Лутцау знайомить Р. Стемпневського з В., який і мав виконувати роль зв'язкового [3, арк. 21–23].

У кінці протоколу допиту Р. Стемпневський засвідчує правдивість написаного, таким чином зізнаючись у шпигунстві. Але, під час аналізу справи виникає багато запитань. Ознайомившись з протоколом допиту можна відразу погодитися, з тим, що Р. Стемпневський дійсно займався шпигунством, оскільки, по-перше, був вороже налаштований до радянської влади, по-друге, був поляком за походженням, по-третє, працював на державних транспортних та промислових об'єктах, по-четверте, мав родичів у Польщі, по-п'яте, конкретно називав прізвища своїх резидентів.

Однак детальне вивчення кримінальної справи Р. Стемпневського свідчить про його невинуватість. На користь його невинуватості свідчить, по-перше, зміст протоколу допиту, який виглядає так, ніби його добре спланували, відредагували та переписали розбірливим почерком; по-друге, усі прізвища, на які посилався Р. Стемпневський і вказував на те, що вони займалися антирадянською діяльністю відсутні в Національному банку репресованих. Важко повірити у те,

що, такі важкі обвинувачування могли б дозволити їм уникнути радянського «правосуддя»; по-третє, обвинувачуваний заявляв, що не володіє польською мовою взагалі, і в той же час віддано служив батьківщині, постійно ризикуючи життям, на її користь; по-четверте, виникають запитання стосовно того, яким чином М. Латцау, який не мав жодного відношення до польської шпигунської сітки, до знайомства зі Р. Стемпневським, і завербований ним же, стає зв'язковим між польським консулом і Р. Стемпневським, а потім знайомить його з іншим зв'язковим Вишенським; по-п'яте, Р. Стемпневський заарештовано у 1931 р., яким чином, перебуваючи під постійним наглядом НКВС, він міг займатися шпигунською діяльністю. Останнім аргументом на користь невинуватості Р. Стемпневського – є неточності у написанні прізвищ, які він постійно згадує. Необхідно зазначити, що Р. Стемпневського реабілітовано 25 липня 1989 р. прокуратурою Полтавської області.

Список використаних джерел

1. Уголовный кодекс Украинской Социалистической Советской Республики от 20 июля 1934 г. URL: <https://coollib.com/b/124310/read>. (дата звернення: 26.09.2018).
2. Оперативный приказ Народного Комиссара внутренних дел СССР № 00485 от 9 авг. 1937 г. / Народный Комиссариат внутренних дел СССР. URL: <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/370811.htm>. (дата звернення: 26.09.2018).
3. Архів Служби безпеки України в Полтавській області. Спр. 14314С. Стемпневський Річард Станіславович. 4. Всероссийская перепись населения 1937 год: общие итоги. Сборник материалов и документов / сост. В. Б. Жировская, Ю. А. Поляков. Москва: РОССПЭН, 2007. 320 с.
5. Пожарский К., Разумова А., Марциняк П. Мартиролог поляков, граждан СССР на Северо-Западе России: 1919 (1937–1938) 1953 = Martyrologium Polaków, obywateli ZSRR na Północnym zachodzie Rosji: 1919 (1937–1938) 1953. Санкт-Петербург, 2012. 768 с.
6. «Польская операция» в Полтавской области в 30-х годах XX века = «Operacja Polska» w obwodzie połtawskim w latach 30-tych XX wieku / Д. П. Василенко, В. И. Маслак та ін. Дніпро, 2017. 304 с.
7. Iwanow N. Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja Polska» 1937–1938. Kraków: Znak „Horyzont», 2014. 445 s.
8. Łoziński M. Operacja Polska. Kłodawa, 2008. 180 s.
9. Василенко Д. П. Справа «пророка» Болеслава в архівних документах // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2016. Вип. 2. Ч. 3. С. 149–158.
10. Маслак В. И. Антипольские массовые репрессии в Полтавской области за архивными источниками // Virtus: Scientific Journal. 2016. № 10. Р. 182–186.

References

1. Ugolovnyi kodeks Ukrainskoi Sotsialisticheskoi Sovetskoi Respubliki ot 20 iyulya 1934 g. [Criminal Code of the Ukrainian Socialist Soviet Republic of July 20, 1934]. URL: <https://coollib.com/b/124310/read>. (data zvernennya: 26.09.2018).
2. Operativnyi prikaz Narodnogo Komissara vnutrennikh del SSSR № 00485 ot 9 avg. 1937 g. [Operational Order of the People's Commissar of the Interior of the USSR No. 00485 of Aug. 9, 1937] / Narodnyi Komissariat vnutrennikh del SSSR. URL: <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/370811.htm>. (data zvernennya: 26.09.2018).
3. Arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy v Poltavskii oblasti. Spr. 14314S. Stempnevskiy Richard Stanislavovich.
4. Vserosiiskaya perepis' naseleniya 1937 god: obshchie itogi. Sbornik materialov i dokumentov [All-Russian Population Census 1937: General Results. Collection of materials and documents] / sost. V. B. Zhirovskaya, Yu. A. Polyakov. Moskva: ROSSPEN, 2007. 320 s.
5. Pozharskii K., Razumova A., Martsinyaka P. Martirolog polyakov, grazhdan SSSR na Severo-Zapade Rossii: 1919 (1937–1938) 1953 = Martyrologium Polaków, obywateli ZSRR na Północnym zachodzie Rosji: 1919 (1937–1938) 1953. Sankt-Peterburg, 2012. 768 s.
6. «Pol'skaya operatsiya» v Poltavskoi oblasti v 30-kh godakh XX veka = «Operacja Polska» w obwodzie połtawskim w latach 30-tych XX wieku / D. P. Vasilenko, V. I. Maslak ta in. Dnipro, 2017. 304 s.
7. Iwanow N. Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja Polska» 1937–1938. Kraków: Znak „Horyzont», 2014. 445 s.
8. Łoziński M. Operacja Polska. Kłodawa, 2008. 180 s.
9. Vasylenko D. P. Sprava «proroka» Boleslava v arkhivnykh dokumentakh // Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. 2016. Vyp. 2. Ch. 3. S. 149–158.
10. Maslak V. I. Antipol'skie massovye repressii v Poltavskoi oblasti za arkhivnymi istochnikami [Anti-Polish mass repression in the Poltava region for archival sources]. Virtus: Scientific Journal. 2016. № 10. R. 182–186.

Volodymyr Maslak

RICHARD STEPNEVSKY'S ARCHIVE CASE AS SOURCE OF THE STUDY OF THE «POLISH OPERATION» HISTORY IN POLTAVA REGION

A problem of mass repression due to polish question in 30s XXth century is analyzed in this article. *The foundation of the research is made of archival documents, where we can see the matter of nonpoland mass repression during this period. The question about arrests by «polish operation» example of Richard Stempnevsky's case. This range of problems are investigated in the context of the Poltava region. In this work there is an exhaustible analysis of the arrested Richard Stempnevsky's case with its detailed description of interrogation. As a conclusion the authors present the theory why Richard Stempnevsky was arrested and sentenced to imprisonment.*

Key words: soviet regime, mass repression, «polish operation», Poltava region.